

НЕУСТОЙКА: ПРОБЛЕМИ ОПОДАТКУВАННЯ ТА ВІДОБРАЖЕННЯ В БУХГАЛТЕРСЬКОМУ ОБЛІКУ

Розглядається питання виникнення неустойки, її відображення в обліку та впливу на оподаткування

Постановка проблеми. В процесі здійснення підприємницької діяльності часто порушуються умови договорів купівлі-продажу товарно-матеріальних цінностей, надання послуг, виконання робіт, лізингу (оренди, майнового найму) і ін. Ці порушення можуть бути допущені як іншими підприємствами і особами, так і самим підприємством. Перш за все, це виявляється у недотриманні термінів постачання цінностей і погашення дебіторської заборгованості і зобов'язань; у постачанні/отриманні неякісних товарів (послуг); у псуванні лізингового (орендованого) майна.

В результаті допущених порушень умов договорів одна сторона зазнає збитків, які можуть бути відшкодовані шляхом стягнення з порушника договору пені, штрафів і неустойки (далі – штрафні санкції). При нарахуванні, обліку і оподаткуванні штрафних санкцій у бухгалтерів підприємств постають питання пов'язані з:

- розрахунком сум та порядком відображення штрафних санкцій в бухгалтерському обліку;
- документами, які виступатимуть підставою для обліку штрафних санкцій;
- порядком відображення державного мита, сплаченого при подачі позовних заяв в судові інстанції;
- формуванням бухгалтерських проводок які повинні бути складені при нарахуванні, (отриманні) і анулюванні (списанні) штрафних санкцій;
- порядком оподаткування штрафних санкцій;

Необхідно відмітити, що вищезначенні питання не отримали чіткого розкриття в діючих законодавчих і нормативних актах, а також однозначного висвітлення в періодичних виданнях. В результаті на практиці бухгалтерський облік штрафних санкцій ведеться по-різному і не завжди правильно.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема застосування неустойки в цивільному праві досліджувалася вченими в різні часи, про що свідчать ґрунтовні монографічні дослідження, а саме: “Договорная неустойка и интерес” Пергамент М.Я. (1905 р.); “Неустойка (ст.ст. 141 и 142 Гражданского кодекса и комментарий к ним)” Вінавера О.М. (1924 р.); “Договорная неустойка в советском праве” Граве К.О. (1950 р.). Однак зазначені роботи написані більше п'ятдесят років тому та відносяться до дореволюційного та радянського періодів; в сучасній вітчизняній літературі дана проблема майже не була розкрита, щодо досліджень із зазначеної проблематики у вітчизняному бухгалтерському обліку, варто відмітити, що сьогодні у незалежній Україні захищено 4 кандидатські дисертації на тему неустойки з юридичного напрямку. Натомість облік, такої юридичної категорії як неустойка, розглядається лише такими авторами як Волинець Л., Хілінський Ю. у періодичних виданнях.

Викладення основного матеріалу. Відображення підприємством в обліку неустойки за порушення господарських договорів, які визнані боржником або щодо яких отримані рішення суду, регулюється П(С)БО 10 “ДЗ” [10].

У п. 5 П(С)БО 10 “Дебіторська заборгованість” [10] зазначено, що дебіторська заборгованість визнається активом, якщо існує імовірність отримання підприємством майбутніх економічних вигод і може бути достовірно визначена її.

Згідно з Інструкцією № 291 [5] облік розрахунків за претензіями, пред’явленими постачальникам, підрядчикам, транспортним та іншим підприємствам, а також за пред’явленими їм і визнаними штрафами, пенями, неустойками ведуться на субрахунку 374 “Розрахунок за претензіями”.

На субрахунку 715 “Отримані штрафи, пені, неустойки” узагальнюється інформація про штрафи, пені, неустойки та інші санкції за порушення господарських договорів, які визнані боржником або щодо яких отримані рішення суду про їх стягнення, а також про суми з відшкодування понесених збитків.

Згідно з Інструкцією № 291 [5] на субрахунку 948 “Визнані штрафи, пені, неустойки” боржник веде облік визнаних економічних санкцій за невиконання підприємством законодавства та умов договорів.

Тобто, зобов’язання – це заборгованість підприємства, що виникла в результаті минулих подій і погашення якої, як очікується, призведе до зменшення ресурсів підприємства, які втілюють у собі економічні вигоди (п. 4 П(С)БО 2 [9]).

Згідно з п. 5 П(С)БО 11 “Зобов’язання” [9] зобов’язання визнається, якщо його оцінка може бути достовірно визначена, і існує імовірність зменшення економічних вигод у майбутньому внаслідок його погашення.

Зобов’язання боржника з виплати неустойки (штрафу, пені) та відшкодування збитків і відповідні ним права вимоги кредитора можуть виникати в межах операційної, інвестиційної або фінансової діяльності підприємств. При цьому зазначені санкції сплачуються правопорушниками не лише добровільно, але й нерідко стягуються кредиторами у судовому порядку. Відповідно до цього побудоване їх бухгалтерське відображення.

Так, якщо підприємство не визнає виставлену йому претензію, у зв’язку з чим його контрагент звертається до суду, то оціночна сума господарських санкцій, які таке підприємство може сплатити кредитору у разі винесення судом відповідного рішення, повинна бути врахована простим записом за кредитом позабалансового субрахунку 042 “Непередбачені зобов’язання”.

Цей позабалансовий субрахунок, згідно з Інструкцією № 291 [5], використовується для накопичення інформації про непередбачені (потенційні) зобов’язання, що виникли у підприємства при узгодженні минулих господарських операцій і стануть реальними, якщо у майбутньому відбудеться або не відбудеться одна чи кілька невизначених подій (наприклад, не визначене наперед рішення суду). Зазначена інформація стосується наявності непередбаченого зобов’язання, яке може призвести до витрачання ресурсів у сумі очікуваних збитків, однак повної впевненості щодо цього зобов’язання немає.

Кредитор, який очікує отримання господарських санкцій за рішенням суду, враховує їх оціночну суму простим записом за дебетом позабалансового субрахунку 041 “Непередбачені активи”, який використовується для накопичення інформації про непередбачені активи, щодо яких існує імовірність надходження економічних вигод у сумі очікуваного відшкодування збитків.

Закриття субрахунків 041 (за кредитом) і 042 (за дебетом) здійснюється унітарними записами на дату, коли заздалегідь невизначена подія (рішення суду) стає визначеною.

Доходи кредиторів господарських санкціях застосовуються в межах фінансової або інвестиційної діяльності, враховуються за кредитом субрахунку 733 "Інші доходи від фінансових операцій" (наприклад, якщо мова йде про отримання неустойки за прострочення оплати боргових цінних паперів, які є фінансовими інвестиціями кредитора) або за кредитом субрахунку 746 "Інші доходи від звичайної діяльності" (наприклад, якщо мова йде про отримання неустойки за прострочення оплати реалізованих фінансових інвестицій).

А витрати боржників відображаються або за дебетом субрахунку 952 "Інші фінансові витрати" (у разі фінансової діяльності; наприклад, неустойка за прострочення погашення банківського кредиту) або за дебетом субрахунку 977 "Інші витрати звичайної діяльності" (у разі інвестиційної діяльності; наприклад, неустойка за прострочення погашення боргу за придбані акції або облигації).

Приклад. Торговельна компанія В реалізувала виробничому підприємству Г партію комплектуючих виробів вартістю 48 000 грн (у т.ч. ПДВ) з відстроченням їх оплати на 5 днів. Однак підприємство Г оплатило рахунок-фактуру лише на 35-й день з моменту його виписки, у зв'язку з чим прострочення боржника становило 30 днів.

Для таких випадків договором поставки була передбачена сплата залікової неустойки у вигляді пені в розмірі 0,06 % від суми заборгованості за кожний день прострочення її погашення. Таким чином, сума нарахованої пені становила 889,92 грн. (48 000 грн. x 0,0006 x 30 днів = 889,92 грн.). Збитки компанія В понесла лише у вигляді реального збитку, сплативши своєму банку в зв'язку з частково непогашеним кредитом 1440 грн. пені, виходячи з 0,1 % за кожний день прострочення (48 000 грн. x 0,001 x 30 днів = 1 440 грн.).

Таким чином, підсумкова сума господарських санкцій, що підлягають сплаті підприємством Г на користь компанії В, дорівнює 1440 грн. (у т.ч. ПДВ), тому що 889,92 грн. + (1 440 грн. – 889,92 грн.) = 1 440 грн..¹

Порядок відображення цієї господарської операції у бухгалтерському і податковому обліку у підприємств В і Г наведено у табл. 1.

Таблиця 1. Відображення в обліку господарських операцій

№ з/п	Зміст господарської операції	Сума, грн.	Бухгалтерський облік		Податковий облік	
			Дебет	Кредит	валовий дохід, грн.	валові витрати, грн.
1	2	3	4	5	6	7
Підприємство "В"						
1.	Визнання доходу від реалізації комплектуючих виробів	48 000	361	702	40 000	–
2.	Нарахування податкового зобов'язання за ПДВ	8 000	702	641/ПДВ	–	–
3.	Списання собівартості реалізованого товару	30 000	902	281	–	–*
4.	Нарахування пені байку за порушення кредитного договору (сума без ПДВ)	1 440	952	685	–	–

¹ по моделі залікової неустойки "пеня + (збитки – пеня)" за умови, що збитки більше пені).

Продовження табл. 1

1	2	3	4	5	6	7
5.	Списання банком пені з поточного рахунка компанії В	1 440	685	311	–	–
6.	Відображення заборгованості підприємства Г зі сплати господарських санкцій компанії В	1 440	374	715	–	–
7.	Отримання суми господарських санкцій від підприємства Г	1 440	311	374	1 440	–
8.	Надходження від підприємства Г суми простроченої заборгованості за товар	48 000	311	361	–	–
9.	Погашення залишку заборгованості за короткостроковим банківським кредитом	48 000	601	311	–	–
Підприємство “Г”						
1.	Отримання комплектуючих виробів від компанії В	40 000	202	631	–	40 000
2.	Відображення суми податкового кредиту за ПДВ (за наявності податкової накладної)	8 000	641/ПДВ	631	–	–
3.	Нарахування суми господарських санкцій на користь компанії В	1 440	948	685	–	–
4.	Перерахування господарських санкцій компанії В	1 440	685	311	–	–
5.	Оплата простроченої заборгованості за комплектуючі вироби	48 000	631	311	–	–

Примітка. * З урахуванням приросту (убутку) запасів за п. 5.9 Закону України “Про оподаткування прибутку підприємств” [3].

Згідно з пп. 4.1.6 п. 4.1 ст. 4 Закону України “Про оподаткування прибутку підприємств” [3] доходи у вигляді сум штрафів та/або неустойки чи пені, фактично отримані за рішенням сторін договору або за рішенням відповідних державних органів, суду, включаються до валового доходу.

У той же час, згідно з пп. 5.3.5 п. 5.3 ст. 5 цього ж Закону [3] не включаються до складу валових витрат витрати на сплату штрафів та/або неустойки чи пені за рішенням сторін договору або за рішенням відповідних державних органів, суду.

Таким чином, Закон України “Про оподаткування прибутку підприємств” [3] не передбачає віднесення до складу валових витрат сум оплаченої неустойки, хоча її одержувач повинен відобразити валовий дохід і, відповідно, сплатити податок.

Важливим моментом є те, що валовий дохід виникає саме щодо фактично отриманої неустойки, тобто за “касовим” методом, а не за правилом “першої події”.

Поряд з наведеними нормами, пп. 4.2.3 п. 4.2 ст. 4 Закону України “Про оподаткування прибутку підприємств” [3] визначено, що не включаються до складу валового доходу суми коштів або вартість майна, отримані платником

податку за рішенням суду або в результаті задоволення претензій у порядку, встановленому законодавством, як компенсація прямих витрат або збитків, понесених таким платником податку в результаті порушення його прав та інтересів, що охороняються законом, у разі якщо вони не були віднесені таким платником податку до складу валових витрат, або відшкодовані за рахунок коштів страхових резервів.

Отже, у податковому обліку платнику податку необхідно чітко відокремити суми неустойки від сум відшкодування збитків.

Сума неустойки не оподатковується ПДВ, оскільки об'єктом останнього, згідно з пп. 3.1.1 п. 3.1 ст. 3 Закону України "Про ПДВ" [4], є операції платників податку з поставки товарів і послуг, місце надання яких знаходиться на митній території України.

У свою чергу, ні визначення поставки товарів, ні визначення поставки послуг не дають підстав для включення сум пені та штрафів до об'єкта оподаткування ПДВ.

Однак на практиці виникають спроби оподаткувати ПДВ суми неустойки. Неточність щодо цього питання свого часу внесли роз'яснення податкових органів (журнал "Вісник податкової служби України", № 30/2001), які були по-різному сприйняті на місцях.

Податкова адміністрація наполягає на обкладанні ПДВ отриманих платником сум 3 % річних, які сплачуються покупцем згідно зі ст. 625 ЦК України [13] у разі прострочення виконання ним договірних зобов'язань (Лист № 8920/6/15-2415-26 і консультація в журналі "Вісник податкової служби України", № 45/2004 [8]). Аргументуючи це збільшенням бази оподаткування за рахунок зазначених сум згідно з п. 4.1 ст. 4 Закону України "Про ПДВ" [4]. Проте, очевидно, що вони не є компенсацією вартості товарів (послуг).

На нашу думку, вирішальним у питанні оподаткування ПДВ сум неустойки є Лист № 4304/7/16-1517-15 [7], який підтвердив позицію більшості фахівців: суми коштів, які не пов'язані з поставкою товарів або послуг і які не є компенсацією вартості товарів (послуг), не можуть розглядатися як об'єкт оподаткування ПДВ. Оскільки суми 3 % річних, згідно зі ст. 625 ЦК України [13], також не пов'язані з поставкою, то вони також не є об'єктом оподаткування ПДВ

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Волинець Л.* Враховуємо неустойки (штрафи, пені) / Л. Волинець // Консультант бухгалтера. – 11 серпня 2008. – № 31-32 (467-468). – С. 39-58, 49 с.
2. ГК України – Господарський кодекс України
3. Закон про оподаткування прибутку – Закон України від 28.12.1994 р. № 334/94-ВР "Про оподаткування прибутку підприємств" у редакції від 22.05.1997 р. № 283/97-ВР
4. Закон про ПДВ – Закон України від 03.04.1997 р. № 168/97-ВР "Про податок на додану вартість"
5. Інструкція № 291 – Інструкція із застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій, затверджена наказом Міністерства України від 30.11.1999 р. № 291.
6. *Корсиченко К.* Ответственность за нарушение обязательств по хозяйственному договору / К. Корсиченко // Экспресс законодательных и нормативных актов. – 2008. – № 14. – С. 18-22.

7. Лист № 4304/7/16-1517-15 – Лист ДПАУ від 05.03.2008 р. № 4304/7/16-1517-15 “Щодо розгляду листа [щодо оподаткування на додану вартість суми штрафу за несвоєчасну доставку вантажів, нарахованого до сплати підрозділами залізниці вантажовласникам]”
8. Лист № 8920/6/15-2415-26 – Лист ДПАУ від 07.10.2004 р. № 8920/6/15-2415-26 “Щодо оподаткування отриманих платником податку сум індексу інфляції та 3 % річних, що виплачуються покупцем у разі простроченого виконання ним договірних зобов'язань”
9. П(С)БО 2 – Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 2 “Баланс”, затверджене наказом Міністерства фінансів України від 31.03.1999 р. № 87
10. П(С)БО 10 – Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 10 “Дебіторська заборгованість”, затверджене наказом Міністерства фінансів України від 08.10.1999 р. № 237
11. П(С)БО 11 – Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 11 “Зобов'язання”, затверджене наказом Міністерства фінансів України від 31.01.2000 р. №20
12. Хілінський Ю. Неустойка: тонкощі застосування. // Все про бухгалтерський облік. – 2007 р. – №111 – С. 12-15
13. ЦК України – Цивільний кодекс України